

Memlük Kıraat Tedris Kurumları ve Göz Ardı Edilen Bir Müessese Olarak Türbeler

Nur Kübra DEMİRCİ¹

Öz

Memlükler dönemi Kahire ve Dımaşk şehirlerinde çok sayıda eğitim-öğretim kurumu inşa edilmiş, İslamî ilimlerin tedris ve telif faaliyetlerinde büyük bir artış olmuştur. Bu dönem kıraat ilmi açısından tedris ve telif faaliyetlerinin en canlı olduğu tarihî devrelerden biridir. Cami, medrese, dârülkur'ân, dârülhadis ve hankahlarda kıraatlerin ihtisas boyutunda tedrisi yanında hafızlık dersleri verilmiş ve tilavet düzeyinde Kur'ân öğretimi yapılmıştır. Ayrıca bu kurumlarda sürekli Kur'ân okuyacak kârî istihdamı, yetimlere Kur'ân okumayı öğretmek üzere hoca tayini gibi farklı faaliyetlerden bahsetmek mümkündür. Bu kurumlar yanında bahsedilmesi gereken önemli bir kıraat tedris kurumu ise türbelerdir. Zira Dımaşk türbelerinde kıraat sahasının önde gelen âlimleri ders vermiştir. Bu durum türbelerin vakıf şartlarına kadar yansımış ve dönemin kıraat ilmini en iyi bilen hocalarının buralarda görev yapması temin edilmiştir. Dönemin kıraat sahasında en üst kademede olmayı ifade eden *meşyahatü'l-kübrâ* kadrosu da yine Dımaşk türbelerinde görev yapan âlimlere verilmiştir. Bu yönüyle türbeler, Dımaşk'ta en üst seviyedeki kıraat derslerinin gerçekleştirildiği mekânlardandır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat ilmi, Memlükler, Kahire, Dımaşk, Türbe.

Demirci, Nur Kübra. "Memlük Kıraat Tedris Kurumları Ve Göz Ardı Edilen Bir Müessese Olarak Türbeler". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 8/2 (Haziran 2024), 278-300. <https://doi.org/10.32711/tiad.1472426>.

Geliş Tarihi	23.04.2024
Kabul Tarihi	24.06.2024
Yayın Tarihi	30.06.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Öğr. Gör. Dr., Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı, Trabzon, Türkiye, demirelnk@trabzon.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0527-8357

Mamluk Qira'at Institutions and Mausoleums as an Ignored Institution

Nur Kübra DEMİRCİ¹

Abstract

During the Mamluk period, many educational institutions were built in the cities of Cairo and Damascus, and there was a great increase in the teaching and writing activities of Islamic sciences. This period is one of the most vibrant historical periods in terms of Qira'at scholarship. In mosques, madrasas, dār al-qur'āns, dār al-ḥadīths and khankāhs, specialized Qira'at studies, recitation teaching and Qur'ān memorizing lessons were conducted. In addition, it is possible to mention different activities in these institutions such as the employment of karīs to recite the Qur'ān continuously and the appointment of a teacher to teach orphans to read the Qur'ān. In addition to these institutions, another important institution that should be mentioned is the mausoleums. In fact, leading scholars of the field of Qira'at taught in the mausoleums of Damascus. This situation was reflected in the conditions of the mausoleums' endowments, and it was ensured that the teachers who knew the science of Qira'at the best of the period were employed there. The position of *mashyahat al-qubrā*, which means being at the highest level in the field of Qira'at of the period, was also given to the scholars working in the mausoleums of Damascus. In this respect, it can be said that the highest level of Qira'at lessons in Damascus were held in the mausoleums.

Keywords: Qira'at, Mamluks, Cairo, Damascus, Mausoleums.

Demirci, Nur Kübra. "Memlük Kıraat Tedris Kurumları Ve Göz Ardı Edilen Bir Müessesе Olarak Türbeler". *Türkiye Journal of Theological Studies* 8/2 (Haziran 2024), 278-300. <https://doi.org/10.32711/tiad.1472426>.

Date of Submission	23.04.2024
Date of Acceptance	24.06.2024
Date of Publication	30.06.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Lecturer Doctor, Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Qur'anic Recitation and Qira'at, Trabzon, Türkiye, demirelnk@trabzon.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0527-8357

Giriş

Memlükler, İslâmî ilimlerin sistematik/kurumsal şekilde tedrisinde son derece önemli bir rol icra etmiştir. Tarihî süreçte Selçuklu-Zengî-Eyyübî ve Memlük medreseleri şeklinde gittikçe sistemli hale gelen kurumsal eğitimin intikalinde¹ Memlük dönemi sosyal-siyasî şartlarının büyük katkısı olmuştur. Memlük devlet adamları başta âlim ve talebeler olmak üzere Moğol ve Haçlı saldırılarından kaçan Müslümanlara kapılarını açmıştır. Önde gelen Memlük merkezleri olan Kahire ve Dımaşk'ın bu manada devrin entelektüel yükünü üstlendiği söylenmelidir. Buralarda Eyyübîler'den intikal eden çok sayıda eğitim-öğretim kurumuna büyük hızla yenileri eklenmiş ve buralar muhacir ulemâ ve talebelerin istihdam merkezleri haline getirilmiştir.²

Memlükler'in eğitim-öğretim kurumlarında başta İslâmî ilimler olmak üzere çeşitli alanlarda tedris yapılmıştır. Bu ilim dalları arasında Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Peygamber döneminden itibaren okunuşuna dair farklı rivayetleri ve okunuş özelliklerini konu edinen kıraat ilmi oldukça önemli bir konumdadır. Zira Memlükler dönemi eğitim-öğretim hayatı söz konusu edildiğinde dinî tedriste ilk olarak Kur'ân-ı Kerîm'in tilavet düzeyinde okutulmasının ardından ezberletilmesi bir gelenek halini almıştır. Kur'ân hıfzı yanında farklı branşlarda ezberletilen çok sayıda muhtasar eser yanında kıraat sahasında yaygın şekilde İbnü'l-Cezerî'nin (öl. 833/1429) tecvide dair *Mukaddime*'sinin, Şâtübî'nin (öl. 590/1194) kırâat-ı seb'aya dair *Şâtubiyye* adıyla meşhur *Hırzû'l-emânî* adlı kasidesinin ve yine Şâtübî'nin resm-i mushafa dair '*Akiletü etrâbi'l-kasâid* adlı bir diğer eserinin ezberletildiği görülmektedir.³ Bu temel öğretimin ardından farklı branşlarda öne çıkan âlimlerin dahi kıraat sahasında farklı eserleri farklı hocalardan defalarca okudukları,⁴ bu alandaki eserlerin ve kıraat rivayetlerinin âlî isnadına⁵ sahip âlimlerden ders almaya yoğun şekilde rağbet edildiği gözlemlenmektedir.⁶

Memlükler döneminde Kahire ve Dımaşk gibi merkezlerde gerçekleştirilen kıraat faaliyetleri söz konusu edildiğinde başta kıraatların tedrisi olmak üzere, küçük çocuklara tilavet düzeyinde Kur'ân-ı Kerîm öğretimi ve hafızlık eğitimi,⁷ kurumlarda ve

¹ Adnan Kara, "Memlüklü Eğitim Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies* 13/1 (2018), 192-195. Memlükler'in askerî ve siyasî gelenek olarak Selçuklu-Zengî-Eyyübî çizgisini devam ettirmesi hakkında bk. Altan Çetin, *Türk Tarihinde Memlük Asırları* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 13-16, 23.

² İsmail Yiğit, *Memlükler* (İstanbul: Kayhan Yayınları, 2015), 243-244; Fatih Yahya Ayaz, *Memlükler* (Ankara: İSAM Yayınları, 2015), 133-134.

³ Örnekleri için bk. Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Marifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-asâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995), 3/1453; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 5/78-79, 231-232, 233; 6/78, 263, 284; 7/175; 11/193; 12/100.

⁴ Örnekleri için bk. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2010), 2/219-220; Sehâvî, *Dav'*, 2/34; Şemsüddin Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Tolun, *el-Fülkü'l-meşhûn fi avâlî Muhammed b. Tolîn*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Beirut: Dâru İbn Hazm, 1416), 32-34.

⁵ İlk dönemde bir metnin isnadlarından birinin ilk kaynağa daha az râvîyle ulaşmasını ifade eden tabir, zamanla kitapların nesilden nesile aktarımı için de yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bilgi için bk. Abdullah Aydınlı, *Hadis İstihlâları Sözlüğü* (İstanbul: Hadisevi, 2006), 155.

⁶ Örnekleri için bk. Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1440; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/217-218, 672; 2/115; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Câmiu esânîd-i İbni'l-Cezerî*, thk. Ahmed b. Hammûd b. Humeyyid er-Ruveysî (Beirut-Medine: Müessesetü'd-Duhâ-Dâru'l-Me'sûr, 2015), 207-209, 233.

⁷ Kurumlara bitişik mekteplerde verilen Kur'ân eğitimi ve hafızlık derslerine dair örnekler için bk. Zâhiriyye, Fâziliyye, Hicâziyye, Karasunguriyye, Bûbekiriyye, Sâbkiyye, Müsellemiyye, Emîr Cemâleddin Üstâdâr

bünyesinde inşa edilen türbelerde sürekli Kur'ân okuyan görevlilerin istihdamı,⁸ farklı branşlarda da gerçekleşebilmekle beraber Kur'ân'ın belirli kısımlarının okunması ve dua ile gerçekleştirilen miâd meclisleri⁹ dikkat çeken uygulamalardandır. Bu faaliyetlerin gerçekleştirildiği kurumlar arasında türbe, cami, medrese, dârülkur'ân, hankah ve mektepler dikkat çekmektedir.

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus, dönemin kıraat faaliyetlerinin eserlerde kurumsal düzeyde bahsi geçen örneklerle sınırlı olmadığıdır. Döneme dair biyografilerde bu sahada öne çıkmış çok sayıda kişinin biyografisinde hocaları ve talebeleri zikredilirken, ders verdiği kurumlardan bahsedilmemiştir. Hatta bunun tabakât türü eserlerin ağırlıklı anlatım usulü olduğu söylenebilir. Örneğin, *Dav'ü'l-lâmi'*de Kahire'de Şâmî veya Şihâb es-Sekenderî (öl. 857/1453) olarak tanınan kıraat âliminden çok sayıda biyografide okuttuğu kıraatler ve eserler bağlamında hoca olarak bahsedilmektedir. Bu yönüyle Şâmî 9./15. asrın öne çıkan kıraat âlimlerindedir. Fakat ne kendi biyografisinde ne de kendisinden okuyan talebelerinin biyografisinde bu derslerin nerelerde gerçekleştiğine dair bilgi yer almaktadır.¹⁰ Tabakât türü eserlerde benzer çok sayıda örnekle karşılaşmak mümkündür. Bu durumun, hocaların kıraat tedris faaliyetlerini herhangi kurumsal bir aidiyet gözetmeksizin buldukları her fırsatta devam ettirmelerinden veya devrin anlayışının kurum merkezilik yerine hoca merkezli olması ve bunun biyografilere yansımından kaynaklandığı düşünülebilir. Sonuç olarak kurum adları zikredilerek gerçekleştirilen kıraat faaliyetlerinin sunulmasının, ilgili merkezlerde gerçekleştirilen kıraat faaliyetlerinin geneline ihata etmek gibi bir iddiasının olmadığı söylenmelidir. Bunları Kahire ve Dımaşk'ın kıraat tedris faaliyetleri hakkında fikir verici bir numune olarak görmek, bu faaliyetleri bütüncül şekilde değerlendirmeyi mümkün kılacaktır.

Bu bağlamda ülkemizde Memlükler dönemi kıraat faaliyetlerinin kurumsal yönüne yer veren sadece bir çalışma tespit edilebilmiştir. "Memlükler'de Kur'ân Tilâveti ve Kıraat İlmî" başlıklı Ahmet Gökdemir'e ait olan makalede, türbelerde gerçekleştirilen kıraat tedris faaliyetlerine değinilmemiş, diğer kurumlarla alakalı ikincil kaynaklara dayalı aktarımlarla yetinilmiştir.¹¹ Elinizdeki çalışmada ise öncelikle Memlükler dönemi âlimlerinin telifleri kaynak taraması yöntemiyle ele alınmıştır. Başta Makrizî'nin (öl.

Medreseleri: Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir b. Muhammed Makrizî, *el-Mevâiz ve'l-itibâr bi-(fi) zikri'l-hutat ve'l-âsar* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 4/225-226, 204-205, 230-231, 240, 244, 248, 260, 262. Seyfiyye Medresesi: Sehâvî, *Dav'*, 5/122-123. Olcayboğa ve Yunus Hankahları: Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makriziyye*, 4/293, 300. Sultan Melikü'n-Nâsir Hasan Camii: Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makriziyye*, 4/122. Mânsûriyye Mâristânı: Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makriziyye*, 4/269.

⁸ Ebû'l-Mefâhîr Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed b. Ömer en-Nuaymî, *ed-Dâris fi târîhi'l-medâris* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 2/192-193, 200, 213; Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makriziyye*, 4/230-231, 233, 260; Sehâvî, *Dav'*, 6/88; Muhammed Mutî' el-Hâfız, *Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk* (Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2010), 199.

⁹ Ebû Abdillâh İzzüddin Muhammed b. Ali b. İbrâhîm b. Şeddâd, *el-Alâku'l-hatîre fi zikri ümerâi'ş-Şâm ve'l-Cezîre, Tarîhu medîneti Dımaşk*, thk. Sâmi ed-Dehân (Dımaşk: el-Mahedü'l-Firânsî li'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, 1956), 82-85; İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâü'l-gumr bi-ebnâi'l-umr*, thk. Hasan Habeşî (Kahire: el-Meclisü'l-Alâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmiyye, 2011), 1/381.

¹⁰ Hakkında bilgi için bk. Sehâvî, *Dav'*, 1/219; Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Ensârî İbnü'l-Himsî, *Havâdisü'z-zamân ve vefeyâtü'ş-şüyûh ve'l-akrân* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2000), 71. Talebelerinden örnekler için bk. Sehâvî, *Dav'*, 1/71-72, 258; 2/94; 3/96, 127, 207-208, 209; 4/36, 39, 167, 215, 218, 226, 249; 5/44, 93, 114, 148, 154; 6/48, 97; 7/158; 8/45, 147, 186, 229; 10/227; Ebû'l-Feth Zeynüddin Ca'fer b. İbrahim es-Senhûrî, *Kitâbü'l-Câmi'i'l-müfid fi smâati't-teccüd*, thk. Molla Muhammed el-İdrîsî et-Tâhirî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2010), 15.

¹¹ Ahmet Gökdemir, "Memlükler'de Kur'ân Tilâveti ve Kıraat İlmî", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 17 (Bahar 2021), 570-576.

845/1442) *el-Hitatü'l-Makrîziyye* adlı eserinde yer verdiği Mısır eğitim kurumlarına dair bilgiler ve yine bir Memlûk tarihçisi olan Nuaymî'nin (öl. 927/1521) Dımaşk eğitim kurumlarını ele aldığı *ed-Dâris fi târihi'l-medâris* adlı eserleri incelenmiştir. Bunların yanında Memlûkler dönemi âlimlerinden Zehebî (öl. 748/1348) ve İbnü'l-Cezerî'nin kıraat âlimlerine dair kaleme aldıkları tabakâtları; İbn Kesîr (öl. 774/1373), İbn Hacer (öl. 852/1449) ve Sehâvî'nin (öl. 902/1497) ilgili yüzyılları ele alan eserleri taranmıştır. Bu temel kaynakların yanı sıra Memlûkler dönemi siyasî, sosyal ve ilmî faaliyetlerine dair günümüzde yapılmış Türkçe ve Arapça çok sayıda çalışma incelenmiştir. Elde edilen verilerden hareketle dönemin kıraat tedris kurumlarında gerçekleştirilen faaliyetler tasvirî yöntemle sunulmuştur.

1. Memlûkler Dönemi Kıraat Eğitim Kurumları

Memlûkler döneminde devletin önde gelen iki ilim merkezi Kahire ve Dımaşk'a bakıldığında buralarda gerek ibadet gerekse ilmî amaçlarla vakfedilmiş hemen her tür kurumda çeşitli sahalar yanında kıraat derslerinin icra edildiği dikkat çekmektedir. Bunda ilgili dönemde kurumların külliye şeklinde inşa edilmesinin büyük payı olduğu söylenebilir. Buna göre bir kurumda medrese yanında cami, türbe ve mektep gibi farklı bölümlerin bulunması son derece yaygındır.¹² Böylelikle kıraat dersleri bir kurumun sadece bir kısmında icra edilmekle kalmamış, eş zamanlı olarak farklı bölümlerde okutulmuştur.¹³ Bundan dolayı Kahire ve Dımaşk'ta kıraat derslerinin icra edildiği kurumlarda gerçekleşen faaliyetlerden örnekler vermek, dönemin kıraat tedris usulünü bütüncül değerlendirmeyi temin edecektir. Kurumlar ve buralarda gerçekleştirilen kıraat faaliyetleri şu şekilde ele alınabilir:

1.1. Camiler

İslâm tarihinin en başından beri ilmî faaliyetlerde büyük bir katkıya sahip olan camiler, Memlûkler döneminde de bu konumunu korumuştur. Memlûkler'in devlet merkezi olan Kahire'deki kıraat faaliyetlerine bakıldığında, ilk olarak yönetim merkezi olan Kale'de bulunan cami ele alınabilir. Kale Camii'nin vâkıfı Sultan Nâsır Muhammed b. Kalavun (öl. 741/1341) burada Kur'ân okuyacak kurrâyı bizzat dinleyerek tayin etmiş, bir kıraat ders halkası kurmuş ve buraya bir de Mushaf kârii tayin etmiştir.¹⁴

el-Bidâye ve'n-nihâye'de Kahire Hâkim Camii'nde, dört mezhebe göre fıkıh, hadis ve nahiv dersleri yanında kırâat-i seb'a dersleri yapıldığı ve bu derslerin ünlü kıraat âlimi Nureddin Şattanevî (öl. 713/1314) tarafından icra edildiği kaydedilmiştir.¹⁵ Ayrıca

¹² Kurumların bitişik şekilde inşa edilerek ortak lafızlarla ifadelendirildiği ve bu durumun kurumlardaki faaliyetlerin hangi kısımda gerçekleştirildiğine dair anlama güçlüklerine sebep olduğuna dair değerlendirmeler için bk. Jonathan Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, çev. İsmail Eriş (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 62-66; Muhammet Enes Midilli, "Ulemânın Memlûk Coğrafyasına Yönelmesi ve Memlûkler Döneminde Kahire İlim Kurumları", *İslam Tetkikleri Dergisi* 10/1 (2020), 402-403.

¹³ Bu durumun örneklerinden biri olarak Eşrefiyye Dârülhadisi zikredilebilir. Burada hem dârülhadis kısmında hem de türbede kıraat dersleri icra edilmiştir. Bu derslere ilgili başlıklarda yer verilecektir. Âdiliyye Türbesinde bulunan iki ayrı kıraat dersi halkasına yine Türbeler kısmında yer verilecektir.

¹⁴ Makrîzî, *el-Hitatü'l-Makrîziyye*, 4/137.

¹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 14/85.

burada Kur'ân hocası yapan musadderlerin¹⁶ maaşı altmış dirhem olup, cami bitişiğinde inşa edilmiş mektepte de iki müeddib¹⁷ istihdam edilmiştir.¹⁸

Kahire İbn Tolun Camii'nde de benzer faaliyetler icra edilmiştir. Mesela Memlük Sultanı Laçın (öl. 698/1299) burada dört mezhebe göre fıkıh, tıp ve kıraat dersleri yapılmasını temin etmiştir.¹⁹ Konuya değinen günümüz araştırmacılarından Berkey, Sultan Laçın vakfiyesinden hareketle, mülakkin/başlangıç düzeyindekileri okutacak Kur'ân hocası için herhangi bir şartın söz konusu edilmediğini dile getirmiştir. Buna göre, diğer branşların hocalarından bu kadroya talip olan kişinin Kur'ân derslerini de yürütmesi uygun görülmüştür. Kıraat-i seb'a ve nahiv hocaları için ise bire bir ders dinlemek üzere sabahdan akşama kadar camide bulunma şartı söz konusudur. Bu branşların öğrencilerine de herhangi bir maaş tahsis edilmemiştir.²⁰

Bu noktada meşhur Ezher Camii'ne temas edilmelidir. Aslında Ezher Camii Fatımîler döneminde inşa edildiğinden onların dinî-siyasî emellerine hizmet eden bir kurum olarak varlık kazanmıştır. Eyyûbîler bölgeye hâkim olunca bu konumundan dolayı cami eski önemini yitirmiştir. Memlükler döneminde ise sultan ve emirlerin gayretiyle tekrar Kahire'nin en güzide ilim merkezi haline gelmiştir.²¹ Memlükler döneminde burada çok sayıda tamirat ve düzenleme yapılması bu gayretlerin bir göstergesidir.²² Sehâvî'nin *Dav'* adlı eseri üzerinden Ezher'in durumu değerlendirildiğinde, 9./15. asırda başka beldelerdeki insanların ilim öğrenmek kastıyla Kahire'ye geldiklerinde yerleştikleri ana merkezin Ezher olduğu görülmektedir. Buradaki tedris faaliyetlerinde ilk zikredilen, Kur'ân'ın ve temel eserlerin hızıdır. Bunun ardından bu eserlerin çeşitli hocalar huzurunda arz edildiği bilgisi verilmektedir. Bunlar arasında kıraat sahasının dikkat çeken örnekleri, Şâtıbî'nin kıraat-i seb'a ve resm-i mushafa dair *Şâtıbiyyeteyn* olarak şöhret kazanmış *Hırzû'l-emânî* ve *'Akiletü etrâbi'l-kasâid* adlı iki eseridir.²³ Sehâvî'nin bir biyografi bağlamında verdiği bilgilerden hareketle, Ezher'de çocuklara Kur'ân öğretilen bir bölümün de mevcut olduğu anlaşılmaktadır.²⁴

İbn Hacer'in, Ezher'in imamı olan Fahreddin Bilbîsî'ye (öl. 804/1402) dair naklettiği bilgiler buradaki kıraat faaliyetleri hakkında fikir vericidir. Buna göre Fahr Bilbîsî, kıraat-i seb'a okutmakta yetkin bir isimdir. Ezher'de çok uzun yıllar ikamet ederek kıraat dersleri veren Bilbîsî'nin sayılamayacak kadar çok talebesi olmuştur.²⁵ Tabakâtlarda burada kıraat hocası yaptığından bahsedilen çok sayıda meşhur âlimin biyografisine rastlamak mümkündür. Bunlar arasında Burhâneddin Hikrî (öl. 749/1349),²⁶ Nûreddin

¹⁶ Mütessadîlik/musadderlik kıraat sahasında ihtisas sahibi olmayı gerektiren, baş hocanın bir alt kademesinde bulunduğu söylenebilecek kadrodur.

¹⁷ Mekteplerde çocuklara başta Kur'ân okuma olmak üzere çeşitli alanlarda ders veren hocalardır.

¹⁸ Muhammet Enes Midilli, *Erken Memlük Döneminde Bir İlmî Müessesesi: İbn Tolun Camii (1296-1382)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 60.

¹⁹ Asri Çubukçu, "Laçın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/40.

²⁰ Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, 100, 92 nolu dipnot.

²¹ Saîd Abdülfettâh Âşûr, "Ezher, Eğitim Öğretim ve Sosyal Hayat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/59-60.

²² Mustafa İsmet Uzun, "Ezher, Mimari", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/55-56.

²³ Ezher'e yerleşerek çeşitli sahalarda öğrenim gören örnek isimler için bk. Sehâvî, *Dav'*, 1/267, 301, 314-315; 2/11-12, 53, 53-54; 5/71-73, 92-93, 125-127, 131-132, 170; 8/238.

²⁴ Sehâvî, *Dav'*, 4/37.

²⁵ İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, 2/214.

²⁶ Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1520.

İbnü'l-Küftî (öl. 689/1290),²⁷ Nüreddin Şattanevî,²⁸ ve Tâc b. Temriye (öl. 837/1433)²⁹ sayılabilir.

Kıraat hocası bulunduğu bilinen başka bir Kahire camii, Sultan Hasan Camii'dir. Vakfiyede mütesaddir için hafızlık, kırâat-i seb'a ve Arapça'yı iyi düzeyde bilme ve okutmaya ehil olma şartları yer almıştır. Hoca sabahleyin camiye gelecek ve bu alanlarda okumak isteyenlere ders vermek üzere zeval vaktine kadar burada bulunacaktır. Mülakkinden aranan şart yine hafızlıktır. Her iki görevli için belirlenen maaş yüz elli dirhemdir.³⁰ Makrizî aynı yerde üç yüz yetim çocuğun Kur'ân öğrendiği bir mektepten de bahsetmiştir.³¹

Kahire'nin Kur'ân musadderi bulunan diğer camileri arasında Zâfir Camii,³² fıkıh ve hadis dersleri yanında on beş talebenin kıraatleri tahsil ettiği Müeyyediye Camii³³ ve Zâhiri Camii bulunmaktadır.³⁴ Kıraat derslerinin yapıldığı mescitlerden bahsedilecek olunursa bunun tek örneği İbn Bennâ Mescidi'dir. Mescidin bânisi İbn Bennâ'nın, hem kıraat hem de hadis hocalığı yaptığı nakledilmiştir.³⁵

Dımaşk'ta ise kıraat faaliyetleri bağlamında bahsedilmesi gereken mekânların başında Emevî Camii gelmektedir. Dönemin meşhur tarihçilerinden İbn Şeddâd (öl. 684/1285) *el-A'lâku'l-hatîre* adlı eserinde burada düzenlenen çok sayıda *sub' meclisi*³⁶ ile Kur'ân okutma ve öğretme halkasından bahsetmiş, buralara devam edenlere maaş tahsis edildiğini aktarmıştır.³⁷ İbn Battûta (öl. 770/1369) ise burada halkın da dinleyebileceği şekilde her gece Kur'ân ve hadis okunduğundan bahsetmiştir. Ayrıca o, İbn Şeddâd'ın aktarımlarına benzer tasvirlerde bulunmuştur. İbn Battûta'nın dikkatini çeken bir diğer durum, istisnası az olmakla beraber burada durmadan Kur'ân okunduğudur. Ünlü seyyahın aktardığı bir diğer tablo, cami sütunlarına yaslanarak küçük çocuklara Kur'ân okumayı öğreten hocaların Mushaf'a hürmetleri sebebiyle levhaya yazıp silmeyi kerih görmeleri ve sadece sesli öğretimde bulunmalarıdır.³⁸

Bunların yanı sıra tabakât eserlerinde, Emevî Camii'nde kıraat dersleri veren çok sayıda âlime rastlanmaktadır. Bunların en meşhuru caminin Kubbetü'n-Nesr kısmında kıraat dersleri veren İbnü'l-Cezerî'dir.³⁹ İbnü'l-Cezerî'nin Rum diyarına gidişiyle bu vazifesini sırasıyla oğulları Fethüddin Muhammed (öl. 814/1411) ve Ebû Bekir Ahmed (öl.

²⁷ Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1398-99.

²⁸ Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1468-69.

²⁹ Sehâvî, *Dav'*, 7/175-176.

³⁰ Hasan b. Ömer b. Hasan b. Habib, *Tezkiratü'n-nebil fi eyyâmi'l-Mansûr ve benih*, thk. Muhammed Muhammed Emîn (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1986), 3/401; Midilli, *Erken Memlûk Döneminde Bir İlmî Müessesesi: İbn Tolun Camii (1296-1382)*, 69-70, 128.

³¹ Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makrîziyye*, 4/122.

³² Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makrîziyye*, 4/84.

³³ Muhammed Mahmûd Halef Anâkra, *el-Medâris fi Mısır fi usri devleti'l-Memâlik* (el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye, Doktora Tezi, 2005), 180. Burada kırâat-i seb'a dersleri veren âlimlerden bazıları için bk. Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makrîziyye*, 4/145; Sehâvî, *Dav'*, 8/192.

³⁴ Zâhiri Camii'nin kıraat hocalarından ikisi için bk. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/89-90.

³⁵ Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makrîziyye*, 4/273-274.

³⁶ Kur'ân'dan belirli kısımların camiye gelenlere dağıtılarak okunması suretiyle yürütülen tilavet meclisleridir.

³⁷ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, 82-85.

³⁸ Ebû Abdullâh Muhammed İbn Battûta Tancı, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 1/136-141.

³⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/329.

835/1431?)⁴⁰ devralmıştır.⁴¹ Nuaymî, burada bulunan Mushaftan her sabah Kur'ân okunduğunu ve okuyucuya da maaş bağlandığını aktarmıştır. Müellif, eseri yazdığı vakitte bu camide yetmiş üç Kur'ân musadderi olduğunu, bunları saymanın ise zor olduğunu belirtmiştir.⁴²

Emevî Camii dışında zikredilebilecek Dımaşk Camilerinin sayısı ise oldukça azdır. Yandıktan sonra tamir edilen İbn Mencek Camii'nde ikamet eden beş Kur'ân talebesini okutmak üzere bir şeyh görevlendirildiği nakledilmiştir.⁴³ Eyyûbiler döneminde inşa edilen Tevbe Camii'nde ise Memlûkler döneminde aralarında Tûnusî (öl. 718/1319) ve İbnü'l-Lebbân (öl. 776/1374) gibi meşhur kıraat âlimlerinin bulunduğu hocalar ders vermişlerdir.⁴⁴

Kahire ve Dımaşk camilerine dair ortaya çıkan tablodan hareketle Kahire'de kıraat tedrisinde camilerin oldukça aktif bir rolü varken aynı durumun Dımaşk'ta söz konusu olmadığı söylenebilir. Kahire camilerinden kıraat dersi yapılanların, şehrin en büyük ve ilmî bakımdan en hareketli camileri olmasına karşın, Dımaşk söz konusu edildiğinde anlatımlar daha çok Emevî Camii'nde yoğunlaşmaktadır.

1.2. Medreseler

Öncelikle vurgulanmalıdır ki çeşitli çalışmalarda medreseler daha ziyade fıkıh ilmi tedrisinin merkezde olduğu kurumlar olarak öne çıkarılmıştır.⁴⁵ Böyle olmasına rağmen medreselerde hadis, tefsir ve kıraat gibi farklı dersler de okutulmuştur. Bu anlamda kıraat öğretimi-medrese ilişkisi söz konusu olduğunda Kahire öne çıkmaktadır. Kahire'deki medrese yoğunluğu dikkate alındığında bu beklenen bir durumdur.

Kahire'de Memlûkler döneminde inşa edilmiş ilk medreselerden olan Zâhiriyye'de fıkıh dersleri yanında kıraat ve hadis dersleri yapılmaktaydı. Makrizî, medresenin bitişiğinde yetimlerin Kur'ân öğrenmesi için bir de mektep inşa edildiğini zikretmiştir. Eserde, okutulan ders ve kitapların içeriğine dair bilgi yer almamaktadır. Sadece ilk kıraat hocasının Kemâleddin Mahallî (öl. 672/1273) olduğu ve burada kıraat-i seb'a okutulduğunu nakledilmiştir.⁴⁶

Sultan Baybars'ın yaptırdığı bir Zâhiriyye Medresesi'nin de Dımaşk'ta olduğu bilinmektedir. Nuaymî buranın medrese, dârülhadis ve türbe içerecek bir külliye şeklinde inşa edildiğini aktarmıştır.⁴⁷ Dârülhadisin şeyhliğini yapmış bir kıraat üstadı,

⁴⁰ Ebû Bekir Ahmed'in farklı kaynaklarda yer alan muhtelif vefat tarihlerine dair değerlendirme için bk. Kadir Taşpınar, 15. *Asırda Yazılmış Türkçe Bir Tecvid Eseri Risâle-i Münciye* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2022), 53-54, 163 nolu dipnot.

⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/170-171. Diğer bazı kıraat hocaları için bk. Zehebî, *Marîfetü'l-kurrâ*, 3/1432-1433; Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/66; 2/305-306; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/468; Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dûru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*, 105-107.

⁴² Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/314-315.

⁴³ Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/343.

⁴⁴ Kıraat hocaları için bk. Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dûru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*, 211.

⁴⁵ George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu - Ali Hakan Çavuşoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015).

⁴⁶ Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makriziyye*, 4/224-226. Biyografik kaynaklarda burada kıraat hocalığı yaptığından bahsedilen âlimler için bk. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/118-119, 658; 2/378, 523; Celâlüddîn Abdurrahman Süyûtî, *Buğyetü'l-ouât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Dâru'l-Fikr, 1979), 1/469; Sehâvî, *Dav'*, 1/144-146; 5/93-94, 110; 10/165.

⁴⁷ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/264.

İzzüddin Ebü'l-Abbas Ahmed b. İbrahim b. Ömer el-Fârûsî el-Vâstî' dir (öl. 694/1295). Kıraatleri ve vecihlerini iyi bildiği ifade edilen âlimden çok sayıda kişi istifade etmiştir.⁴⁸

Kahire'de bulunan bir diğer Zâhiriyye Medresesi Sultan Berkûk (öl. 801/1399) tarafından yapılmıştır. Burası Berkûkiyye olarak da bilinmektedir. Modern dönem araştırmacılarından Berkey, vakfiyesinden hareketle medresede yüz yirmi beş talebeden onunun kıraat sahasında öğrenim gördüğünü aktarmaktadır. Vakfiye şartı ise burada kırâat-i seb'a okutulmasıdır. Burada dikkat çeken bir husus, kıraat sahasında gerçekleşen talebe istihdamının diğer sahalara kıyasla az olmasıdır.⁴⁹ İbn Hacer, medresenin ilk kıraat hocalığını Ezher Camii imamı Fahr ed-Darîr'in yaptığını nakletmiş, ders içeriğine dair bir detaya yer vermemiştir.⁵⁰

Kahire Fâzılıyye Medresesi, kıraat ilmi okutulduğu nakledilen bir diğer kurumdur. Burası Memlûkler dönemi öncesi ünlü kıraat üstadı Şâtıbî'nin ders verdiği medresedir. Hz. Osman'a nisbet edilen Mushaflardan birinin bulunduğu aktarılan medresede, yetimlere Kur'ân öğretmek üzere açılmış bir mektebe de yer verilmiştir.⁵¹ Memlûkler döneminde medresede ders verdiği bilinen Burhâneddin Hikrî ve Ezher imamı Fahreddin Bilbîsî⁵² gibi meşhur kıraat âlimlerinin bulunması, buranın ilgili dönemde faaliyetlerini sürdürdüğünü göstermektedir.⁵³

Kıraat ilmi tedrisinin gerçekleştirildiği bilinen diğer Kahire medreseleri, Hanefî medresesi olan Emir Şemseddin Aksungur,⁵⁴ Eyyûbîler hanedanından ilimle meşgul olmuş bir hanım tarafından vakfedilmiş Kutbiyye,⁵⁵ Mansûriyye Hastanesi bünyesindeki Mansûriyye,⁵⁶ Şâfiîler için vakfedilmiş olan Sâbikiyye,⁵⁷ çok kıymetli Mushafların bulunduğu nakledilen⁵⁸ Emir Cemâleddin Üstâdâr Medreseleri'dir.⁵⁹

Dımaşk medreselerinin kıraat sahasındaki rolünden bahsedilecek olursa, Memlûkler'den önce türbe kısmındaki kıraat derslerini Hemedânî'nin (öl. 643/1245) yürüttüğünden bahsedilen Zencîliyye zikredilebilir.⁶⁰ Nuaymî buradaki kıraat derslerini Şihâbüddin el-Kefrî'nin (öl. 776/1374) okuttuğunu nakletmiştir.⁶¹ Kefrî'nin kıraat şeyhliğini yaptığı bir diğer medrese ise Mukaddemiyye Cevvâniyye'dir.⁶²

⁴⁸ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/268-269.

⁴⁹ Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, 111-112.

⁵⁰ İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, 1/313-314. Aynı âlimin Zâhiriyye Baybarsiyye'de hocalık yaptığına dair bilgi için bk. Sehâvî, *Dav'*, 5/110. Kıraat hocalarından diğer örnekler için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yânî'l-mietî's-sâmine ez-Zeyl*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 168; İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, 3/293; Sehâvî, *Dav'*, 4/170.

⁵¹ Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makrîziyye*, 4/204-205.

⁵² Sehâvî, *Dav'*, 5/116-117.

⁵³ Diğer bazı kıraat hocaları için bk. Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1459; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/220-221, 390.

⁵⁴ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, 13/471.

⁵⁵ Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makrîziyye*, 4/208, 245.

⁵⁶ Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makrîziyye*, 4/269.

⁵⁷ Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makrîziyye*, 4/248.

⁵⁸ Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makrîziyye*, 4/261.

⁵⁹ Muhammed Muhammed Emin, *el-Evkâf ve'l-hayâtü'l-ictimâiyye fi Mısır* (Kahire: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye bi'l-Kâhire, 1980), 253.

⁶⁰ Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1265-66.

⁶¹ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/406. Diğer kıraat hocaları için bk. Muhammed Mufî el-Hâfız, *Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerîm bi Dımaşk*, 208.

⁶² Medresenin kıraat hocaları hakkında bilgi için bk. Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/460.

Dımaşk'ın bir diğer meşhur Hanbelî medresesi olan Ömeriyye'de sayılamayacak kadar çok kişinin hafızlık yaptığı nakledilmiştir. Eyyûbîler döneminde açılan medresedeki dersler, Memlûkler döneminde de devam etmiştir. Buranın muhtelif mahallerinde yedi adet kıraat ders halkası ve hocası bulunmaktadır. Nuaymî ve ondan istifadeyle Muhammed Mutî' burada görev yapan çok sayıda Kur'ân hocasından bahsetmiştir. Bunlar dışında Kur'ân okumayı hiç bilmeyenlere öğreten telkin şeyhlerinin adları da zikredilmiştir.⁶³ İbn Battûta, burada Kur'ân öğrenmek isteyen yaşlılara da dersler verildiğinden bahsetmiştir. Seyyahın aynı semtte Kur'ân öğrenmek isteyenlere hasredildiğinden bahsettiği bir diğer kurum İbn Müneccâ Medresesi'dir.⁶⁴

Fârisiyye Medresesi'nde ise on beş yetim çocuğa hafızlık yaptırmak üzere on mukrî bulunduğu nakledilmiştir. Hıfzını tamamlayan talebelerin yerine başkaları istihdam edilmekle beraber, mezkûr mukrîler dışında öğle ve ikindi namazlarının ardından medreseye gelen iki ayrı hoca daha bulunduğu kaydedilmiştir.⁶⁵

Medreselerde gerçekleşen bir başka kıraat faaliyeti, sürekli Kur'ân okuyan kârîlerin istihdam edilmesidir. Bunun çeşitli örneklerine Makrizî ve Nuaymî'nin eserlerinde tesadüf etmek mümkündür.⁶⁶ Medreselerle beraber zikredilebilecek bir diğer kurum mekteplerdir. Genellikle medreselere bitişik inşa edilen mekteplerde, yetim çocuklara Kur'ân okumayı öğretmek üzere hocalar tayin edildiğine dair örnekler rastlanmaktadır.⁶⁷

Bilgi verilen medreselerdeki kıraat faaliyetlerinden hareketle, Kahire ve Dımaşk kurumları arasında belirgin bir farkın bulunmadığı söylenebilir. Her iki merkezde kıraat alanında ders verilen kurumlar bulunmakla beraber, buralarda kıraat dersi verilen medreselerin toplam medreselere oranla az sayıda olduğu görülmektedir. Bundan hareketle kıraat tedrisinde medreselerin çok yoğun bir katkısının olmadığı söylenebilir.

1.3. Dârülkur'ânlar

Dârülkur'ânlarla ilgili merkezlerden sadece Dımaşk ve çevresinde karşılaşılmış, Kahire'de bu türden bir kuruma tesadüf edilmemiştir. Nuaymî, bu kurumlar hakkında bilgi verirken birçoğundaki tedris faaliyetinden bahsetmemiş, vakfedeni hakkında bilgiler sunmakla yetinmiştir. Eserde buralardaki öğretim faaliyetlerine dair yer alan az sayıdaki bilgiden hareketle, dârülkur'ânların ihtisas düzeyinde kıraat ilmi öğretmek yerine, fakirler ve yetimler için temel düzeyde hafızlık ve Kur'ân okuma becerisi kazandırmaya yönelik kurumlar olduğu söylenebilir. Buralar, çeşitli görevlilerin istihdamıyla aynı zamanda cami hizmeti vermiştir.

Nuaymî *Dâris*'te ve bu eserin Dârülkur'ânlar kısmını içeren *Dûru'l-Kur'ân fi Dımaşk*'ta bu kurumların yedisine temas etmiştir. Bunlardan, Rişâiyye 4-5./10-11. asırlarda; Vecîhiyye 7./13. asırda; Sencâriyye 8./14. asırda; Cezeriyye, Delâmiyye, Haydariyye, Sâbûniyye ise 9./15. asırda inşa edilmiştir. *Dûru'l-Kur'ân*'ı neşreden Salahaddin el-Müneccid bu

⁶³ Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/77-87; Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dûru'l-Kur'ânî'l-Kerîm bi Dımaşk*, 195-196.

⁶⁴ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 1/148.

⁶⁵ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/324.

⁶⁶ Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makrîziyye*, 4/230-231, 233, 260; Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/343, 434.

⁶⁷ Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makrîziyye*, 4/230-231, 240, 244, 248, 260, 262; Sehâvî, *Dav'*, 5/122-123.

kurumların çoğunun Memlûkler döneminde inşa edilmiş olmasına dikkat çekerek bu devreyi zirve olarak vasıflandırmıştır.⁶⁸

Nuaymî'nin bu kurumlar hakkındaki aktarımları, dârülkur'ânların kıraat sahasındaki fonksiyonunu ortaya koyar mahiyettedir. Bunlardan Haydariyye Dârülkur'ânı'na fakirlerin yerleştirildiğini belirten Nuaymî, vâkıf hakkında bilgiler vermiş, fakat buradaki tedris faaliyetlerinden bahsetmemiştir.⁶⁹ Cezeriyye'den ise İbnü'l-Cezerî'nin burayı kurrâ için bina ettiğini naklederek kısaca bahsetmiştir. Fakat o, derslerin içeriğine dair herhangi bir bilgiye yer vermemiştir.⁷⁰ Müellif bu iki örneğin aksine, Delâmiyye Dârülkur'ânı hakkında oldukça geniş malumat sunmuştur. Burada imam, kayyım, muhâcir fakirlerden altı Kur'ân talebesi ve bunlara Kur'ân öğretmek için bir musadder, altı yetim ve bunların Kur'ân hocaları, üç aylar için Buhârî kârîi, nâzır (vakıfların idare ve işleyişinden sorumlu kişi), bir de âmil (malî işlerle ilgilenen memur) istihdam edilmiştir.⁷¹

Rişâiyye Dârülkur'ânına gelince, Kur'ân öğretimine tahsis edilmiş ilk mekân olduğuna değinilerek vâkıfın İbn Âmir kıraatinde uzman olduğu belirtilmiştir. İnşa edildiği 4-5./10-11. asır ve sonrasındaki tedris durumu hakkında ise herhangi bir bilgi sunulmamıştır.⁷² Bir tüccar tarafından vakfedilen Sencâriyye Dârülkur'ânı'nda Kur'ân okunan ve öğretilen bir bölüm bulunduğu, bunun yanında hadis mîâdları düzenlendiği aktarılmıştır.⁷³ Dımaşk çevresinde bulunan Sâbûniyye Dârülkur'ânı'nın vakfiye şartları, on fakir ve on yetime Kur'ân öğretilmesi şeklinde belirlenmiştir.⁷⁴ Nuaymî'nin son olarak bahsettiği dârülkur'ân, zengin bir âlim tarafından vakfedilen Vecîhiyye Dârülkur'ânı'dır. Eserde vâkıfın biyografisi hakkında bilgi vermekle yetinilmiş, buradaki derslere dair herhangi bir bilgi nakledilmemiştir.⁷⁵

Nuaymî'nin naklettiği bilgilerden hareketle bu kurumlardaki kıraat öğretim faaliyetlerinin detayları hakkında bilgi aktarabilmek mümkün görünmemektedir. Nuaymî dışında ilgili dönemi ele alan tarih-tabakât kitaplarında bu kurumlardaki tahsil-tedrise dair ek bir bilgiye rastlanmamıştır. Bundan hareketle, kıraat ilmi sahasında bu kurumların aktif bir rolünün bulunmadığı, dönemin ihtisas düzeyinde kıraat öğretim kurumları olmadıkları söylenebilir.

Günümüz araştırmacılarından Muhammed Mutî', Nuaymî'nin zikrettiklerine ek olarak başka dârülkur'ânlar hakkında bilgi vermektedir. Mutî'in çalışmasında, bunlardan Sellâmiyye, Taftazâniyye, Nâsriyye, Hilâliyye ve Hereviyye Sûfiyye Dârülkur'ânlarının vakfedenlerine ve vakfedilme süreçlerine dair bilgiler aktarılrken⁷⁶ buralardaki tedris faaliyetlerine dair bilgiye yer verilmemiştir.

Dımaşk Sâlihiyye mahallesinde 817/1415 yılında yapılan İis'ardiyye Dârülkur'ânı'ndaki faaliyetler hakkında ise vakfiyesinden hareketle son derece detaylı bilgilere yer

⁶⁸ Ebü'l-Mefâhir Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed b. Ömer en-Nuaymî, *Dûru'l-Kur'ân fi Dımaşk*, thk. Salâhüddin el-Müneccid (Dımaşk, 1946), 8.

⁶⁹ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/7.

⁷⁰ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/8.

⁷¹ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/8-9.

⁷² Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/9-10; Nuaymî, *Dûru'l-Kur'ân fi Dımaşk*, neşreden girişi, 8.

⁷³ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/11.

⁷⁴ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/11-13.

⁷⁵ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/13-14.

⁷⁶ Muhammed Mutî' el-Hâfız, *Dûru'l-Kur'ânî'l-Kerîm bi Dımaşk*, 90-107.

verilmiştir.⁷⁷ Bunların ihtisas boyutunda kıraat tedrisinden ziyade, tilavet düzeyinde tedris ve hafızlık eğitimi ayrıca vâkifa dua içerikli faaliyetler olduğu dikkat çekmektedir. Muhammed Mutî'in zikrettiği bir diğer dârülkur'ân Anberiyye'den İbn Kesîr'den alıntıyla bahsedilmiş, buradaki faaliyetlere ise yer verilmemiştir.⁷⁸ Mutî'in hakkında bilgi verdiği bu kurumların en dikkat çekici yönü, hepsinin Memlûkler devrinde faaliyete geçmiş olmasıdır. Bu nokta, Memlûkler döneminde dârülkur'ânlara verilen önemi göstermesi bakımından vurgulanmalıdır.

1.4. Dârülhadisler

Memlûkler devrinde dârülhadislerin dârülkur'ânlar gibi daha çok Dımaşk'ta yer aldıkları görülmektedir. Süyûtî, Mısır'da Kâmilîyye ve Şeyhûniyye dışında dârülhadis bulunmadığını nakletmiştir.⁷⁹ Bunlardan Kâmilîyye'de kıraat sahasında bir tedrise tesadüf edilmemiştir. Şeyhûniyye ise Süyûtî tarafından hankah olarak adlandırılarak, burada dört mezhebe dair fıkıh ve hadis dersleri yanında kıraat dersleri yapıldığına temas edilmiştir.⁸⁰ Bu durumun, aynı çatı altında birkaç kurumun yer almasından kaynaklandığı söylenebilir.⁸¹

Dımaşk dârülhadislerine geldiğinde ise kıraat dersleri verilen en meşhur dârülhadisin Eşrefiyye olduğu söylenebilir. Burası da külliye tarzında inşa edilmiş bir kurumdur. Türbe kısmında yapılan derslere ilgili bölümde temas edileceği için, bu kısımda sadece dârülhadiste gerçekleştirilen derslere yer verilecektir. Burada öncelikle vurgulanması gereken, iki ayrı Eşrefiyye'nin bulunduğuudur. Eşrefiyye Cevvâniyye 630/1232 yılında, Eşrefiyye Berrâniyye ise 634/1236 yılında kurulmuştur.⁸² Eşrefiyye Berrâniyye'de yapılan herhangi bir kıraat dersine tesadüf edilmemiştir.⁸³ Eşrefiyye Cevvâniyye'nin vakfiyesinde ise aylık on dirhem maaş karşılığında on kıraat talebesinin istihdam edilme şartının bulunduğu nakledilmiştir.⁸⁴ Kıraat hocası için kırâat-i seb'a hafızı olması, mezkûr talebelere kırâat-i seb'a, küçük çocuklara ise Kur'ân okumayı öğretip hafızlık yaptırması şartları bulunmaktadır.⁸⁵ Burada İskenderî (öl. 702/1303), İbnü'l-Lebbân ve İbnü'l-Cezerî'nin aralarında bulunduğu Dımaşk'ın meşhur kıraat hocaları ders vermiştir.⁸⁶ İbn Kesîr'in dârülhadis olarak zikrettiği bir diğer kurum, Sükkeriyye'dir. Müellif burada hadis talebeleriyle beraber kıraat ilmi tahsil eden otuz öğrencinin var olduğunu nakletmiştir. Bunlar onar kişilik gruplara ayrılıp her bir gruba bir hoca tayin edilmiş, bu talebelere hadis öğrenenlerle aynı miktarda maaş bağlanmıştır.⁸⁷

⁷⁷ Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*, 109-111, 133-136.

⁷⁸ Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*, 89; İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, 14/360.

⁷⁹ Celâlüddîn Abdurrahman Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi târihi Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967), 2/262.

⁸⁰ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 2/266. Şeyhûniyye'de kıraat hocalığı yaptığını temas edilen örnekler için bk. İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, 1/518; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi yâni'l-mieti's-sâmine*, thk. Abdülvâris Muhammed Ali (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 4/45; Sehâvî, *Dav'*, 8/192.

⁸¹ Bilgi için bk. Midilli, "Ulemânın Memlûk Coğrafyasına Yönelmesi ve Memlûkler Döneminde Kahire İlim Kurumları", 402-403.

⁸² Nebi Bozkurt, "Dârülhadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/528.

⁸³ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/36-42.

⁸⁴ Nebi Bozkurt, "Hâfız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/76.

⁸⁵ Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*, 209.

⁸⁶ Muhammed Mutî'in burada kıraat hocalığı yapmış âlimlere dair yer verdiği kronolojik liste için bk. Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*, 209-210.

⁸⁷ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, 14/294. Nuaymî ise burası hakkında bilgi vermekle beraber, aynı yerde gerçekleşen

Nuaymî'nin eserinde bilgi verdiği on altı Dımaşk dârülhadisinden sadece ikisinde kıraat tedris edildiğine dair bilgiye ulaşılması, dârülhadislerin kıraat sahasında çok aktif kurumlar olmadığını göstermektedir.

Bu kısımda son olarak Dımaşk'ta hem dârülkur'ân hem dârülhadis olarak vakfedilmiş kurumlardan bahsedilebilir. Bunlardan Dımaşk saltanat nâibi Tenkiz'in vakfettiği Tenkiziyye'de Kur'an hocaları, hadis hocaları, on iki Kur'ân talebesi ve beş Kur'ân dersini dinleyerek takip eden kişi için maaş tahsisi söz konusudur. Bunlardan Kur'ân hocasının maaşının, hadis hocasının maaşının sekiz katı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, burada en önemsenen faaliyetin Kur'ân öğretimi olduğu söylenebilir. Nuaymî, buradaki Kur'ân derslerinin keyfiyetine dair herhangi bir bilgi nakletmemiştir.⁸⁸ Nuaymî'nin dârülhadis ve dârülkur'ân olarak yer verdiği Ma'bediyye⁸⁹ ve Sabbâbiyye'de⁹⁰ kıraat sahasında gerçekleştirilen bir tedris faaliyetine rastlanmamıştır. Zikredilen üç kurumun da 8./14. asırda yani Memlûkler döneminde faaliyete geçmiş olması çalışma açısından dikkat çekicidir.

1.5. Hankah, Zâviye ve Ribatlar

Ruhanî tezkiyeyi amaçlayarak kurulmuş sosyal mekânlar olan hankah, zâviye ve ribatlarda tıpkı bir medrese gibi kıraat ilmi tedrisi yapılmıştır. Bunun yanında sürekli Kur'ân okuyan kârî istihdamı ve aynı yerlere bitişik inşa edilmiş olan mekteplerdeki Kur'ân öğretimi dikkat çekmektedir.

Makrizî, Alâî ribatına haftada bir gün fukahâ ve kurrânın gelerek ders yaptıklarını nakletmiştir.⁹¹ Makrizî'nin medrese olarak ele aldığı Kahire Cemâleddin Üstâdâr'dan hankah olarak bahseden Berkey, vakfiyesinden hareketle burada yirmi kıraat talebesinin istihdam edildiğini belirtmiştir.⁹² Yine Şeyhûniyye'de gerçekleştirilen kıraat derslerine dârülhadisler kısmında temas edilmişti.

Kıraat sahası faaliyetleri arasında İbn Battûta ve Makrizî'nin Kahire hankahlarında gerçekleştirilen çeşitli hatim ve zikir merasimlerine dair aktarımlarına tesadüf etmek mümkündür.⁹³ Saîdü's-Süedâ hankahının şeyhlerinin kıraat sahasında mahir isimler olmaları da merasimlerin icrası noktasında dikkat çekicidir.⁹⁴ Bir diğer kıraat faaliyeti olarak hankahlarda istihdam edilen kurrâdan bahsedilebilir.⁹⁵ Hankahların bir kısmının bitişğinde yetimlere Kur'ân öğretilen mektepler inşa edildiği de nakledilmiştir.⁹⁶

Dımaşk'ta kıraate dair bir faaliyete tesadüf edilen tek hankah ise Hanefî sufiler için vakfedilmiş olan Yunûsiye Hankahı'dır. Burada kalanlardan onunun kurrâdan olma şartı vardır.⁹⁷ Hankahlardaki faaliyetlere dair eserlere yansıyan bilgiler bütün olarak

herhangi bir kıraat faaliyetinden bahsetmemiştir. Bilgi için bk. Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/56-60.

⁸⁸ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/91-94.

⁸⁹ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/95.

⁹⁰ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/94-95; Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*, 71-72.

⁹¹ Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makrîziyye*, 4/307.

⁹² Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, 110.

⁹³ Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makrîziyye*, 4/283; İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 1/49.

⁹⁴ Kıraat ihtisası ve hocalığı olan şeyh örnekleri için bk. Hediye Sümeyra Korkmaz, *Mısır'daki İlk Hangâh: Saîdü's-Süedâ (569- 922/1173-1517)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 51-52.

⁹⁵ Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makrîziyye*, 4/285, 291, 296, 299, 299-300; Sehâvî, *Dav'*, 6/165; Yiğit, *Memlûkler*, 250.

⁹⁶ Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makrîziyye*, 4/293, 300.

⁹⁷ Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/148. Metnin akışından kurrâ olarak vasıflandırılanların kıraat talebeleri olduğu tahmin edilmektedir.

değerlendirildiğinde denilebilir ki, bu müesseseler kıraat sahasında daha ziyade icra edilen tilavet ve zikir meclisleriyle katkı sunmuştur. Yani ihtisas düzeyinde kıraat dersleri nicelik itibarıyla ikinci planda kalmıştır. Dımaşk-Kahire bu açıdan kıyaslandığında, Dımaşk hankahlarında gerçekleşmiş kıraat faaliyetlerinin ya olmadığı ya da incelenen kaynaklara yansımadağı görülmektedir.

2. Kıraat Tedris Kurumu Olarak Türbeler

Kıraat ilmi tedrisi ya da Memlûkler dönemi ilmî faaliyetleri söz konusu edildiğinde genellikle yukarıda temas edilen tabloyla karşılaşmaktadır. Bununla beraber Memlûkler dönemi Dımaşk'ında gerçekleştirilen kıraat faaliyetlerine bakıldığında türbelerden özellikle bahsedilmesi gerekmektedir. Zira bu dönemde fıkıh ilmi dendiğinde akla ilk medreselerin gelmesi gibi, kıraat ilmi dendiğinde de akla gelen ilk kurum türbelerdir. Genellikle medrese, cami gibi yapılarla bitişik olarak inşa edilen bu kurumlarda hem aralıksız Kur'ân okuma geleneği hâkim olmuş, hem de beldenin en yetkin hocaları kıraat derslerini yürütmüştür. Dımaşk'ta gerçekleştirilen ilmî faaliyetleri ele alan eserlere ve tabakât türü eserlerde kıraat sahası âlimlerinin biyografilerine yansıyan bilgilere bakıldığında bu durumu net şekilde görmek mümkündür.

2.1. Ümmü Sâlih Türbesi

Dımaşk türbeleri arasında en dikkat çekici örnek, Ümmü Sâlih Türbesi'dir. Burası külliye tarzında inşa edilmiş bir kurum olup; okutulan dersler Şâfiî fıkhı, hadis ve kıraattir.⁹⁸ Nuaymî'nin burada bulunan Sâlihiyye Medresesi'ni tanıtırken Ümmü Sâlih Türbesi'nde bulunduğunu söylemesinden hareketle, ana yapının türbe kısmı olduğu, içinde de bir medreseyi barındırdığı söylenebilir. Kıraat derslerinin yapıldığı kısım ise türbedir.⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, buranın meşhur âlim Alemüddin es-Sehâvî'nin (öl. 643/1245) kıraat dersleri vermesi için inşa edildiğini aktarmıştır. Türbeye kıraat şeyhi olarak tayin edilen kişinin döneminde kıraat ilmini en iyi bilen kimse olması şartı, icra edilen derslerin seviyesini göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir.¹⁰⁰

Ümmü Sâlih Türbesi'nin bir kurum olarak müstakil şekilde ele alındığı eserlerin başında Nuaymî'nin Dımaşk'ın eğitim kurumlarını ele aldığı *ed-Dâris fi târîhi'l-medâris* adlı telifi gelmektedir. Nuaymî burada türbede şeyhlik yapan âlimlere dair çeşitli bilgiler aktarmıştır.¹⁰¹ Dımaşk dârülkur'ânlarına dair bir çalışması bulunan Muhammed Mutî' de Ümmü Sâlih Türbesi'ni müstakil olarak ele almış ve çeşitli biyografik eserlerden hareketle Ümmü Sâlih'te hocalık yapmış âlimlerin listesini düzenlemiştir. Mutî' bu listeye Nuaymî'nin zikrettiği isimlerden sonra görev yapan âlimleri de eklemiştir.¹⁰² Alemüddin Sehâvî ve İbnü'l-Cezerî¹⁰³ gibi eserleriyle günümüzde kendilerinden çokça söz ettiren âlimlerin burada kıraat hocalığı yapmış olması, türbenin kıraat sahasındaki konumunu göstermektedir. Ümmü Sâlih'te kıraat hocalığı yapmış diğer meşhur âlimler arasında Sehâvî'nin ardından onun vazifesini üstlenen talebesi Şemseddin Ebü'l-Feth Muhammed (öl. 657/1259),¹⁰⁴ yine Sehâvî'nin talebelerinden yirmi iki yıl türbenin kıraat

⁹⁸ Muhammed Mutî' el-Hâfız, *Dûru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*, 23-65.

⁹⁹ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/239.

¹⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/790. Sehâvî hakkında bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/789-792.

¹⁰¹ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/243-246.

¹⁰² Muhammed Mutî' el-Hâfız, *Dûru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*, 24-52.

¹⁰³ Hakkında bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *Câmi u esânîd*, 110-127; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/327-331.

¹⁰⁴ Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1331-32; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/281-282.

şeyhliğini yapmış Zevâvî (öl. 681/1282),¹⁰⁵ Sehâvî'nin sekiz yıl talebeliğini yaparak ondan yedi kez cem' usulüyle kırâat-i seb'a hatmi yapan talebesi Fâzılî (öl. 692/1293),¹⁰⁶ Dımaşk'a geldiğinde Zevâvî'nin derslerini takip edip sonrasında hocasının vazifesini devralan Mecdüddin et-Tûnusî,¹⁰⁷ kıraatleri son derece titizlikle okutmasıyla tanınan ve sadece iki kişiye icazet verdiği nakledilen İbn Bashân (öl. 743/1343),¹⁰⁸ Kahire, İskenderiye, Halil ve Kudüs'ün aralarında bulunduğu çok sayıda merkezde meşhur âlimlerden istifade etmiş ve İbnü'l-Cezerî'nin hocalığını yapmış İbnü'l-Lebbân,¹⁰⁹ âlî isnadı sebebiyle kendisinden ders almak üzere rihlelerin yapıldığı ve İbnü'l-Cezerî'nin de hocalarından İbnü's-Sellâr (öl. 782/1380),¹¹⁰ İbnü'l-Cezerî'nin türbe hocalığı dâhil vazifelerini devralan oğulları Fethüddin Muhammed¹¹¹ ve Ebû Bekir Ahmed,¹¹² İbnü'l-Cezerî'nin talebesi evlatlarının ise hocası olan Sadaka b. Selâme ed-Darîr (öl. 825/1422),¹¹³ İbnü'l-Cezerî talebelerinden olan ve çok sayıda merkezde farklı hocalardan istifadesiyle dikkat çeken ünlü müfessir Burhân Bikâî (öl. 885/1480),¹¹⁴ Bikâî'nin ardından türbe şeyhi olup Kahire başta olmak üzere farklı merkezlerdeki hocalardan istifade etmiş Ramlî (öl. 923/1517)¹¹⁵ zikredilebilir.

İncelediğimiz kaynaklara yansıyan bilgilerde Ümmü Sâlih Türbesi'nde kıraat tedrisi özelinde okutulan eserler ve takip edilen metoda dair net ifadelerle rastlanmamıştır. Bununla beraber türbenin hocalığını yapmış âlimlerin ve talebelerinin biyografilerinden hareketle türbede devrin genel usulüne uygun olarak bölgede yaygın olarak okutulan eserler münderecatında kırâat-i seb'a, aşere ve daha fazla sayıda kıraati okuttukları söylenebilir. Bunun bir örneği İbnü'l-Cezerî'nin de hocaları olan İbnü's-Sellâr ve İbnü'l-Lebbân özelinde verilebilir. Ümmü Sâlih Türbesi'nin kıraat şeyhliğini peş peşe üstlenmiş bu âlimlerden ders okuyanların biyografileri incelendiğinde çoğunlukla İbnü's-Sellâr'dan kırâat-i seb'a,¹¹⁶ İbnü'l-Lebbân'dan ise kırâat-i aşere tahsil edildiği görülmektedir.¹¹⁷ Nitekim İbnü'l-Cezerî de ilk kıraat hocası olarak bahsettiği İbnü's-Sellâr'dan çok sayıda kıraati infirâd metodu¹¹⁸ ile okumuştur. Hocası cem'¹¹⁹ metoduyla

¹⁰⁵ Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1350-52; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/540-541; Adem Yerinde, "Zevâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/305-306.

¹⁰⁶ Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1401-1403; İbnü'l-Cezerî, *Câmi u esânîd*, 136.

¹⁰⁷ Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1480-82; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/245-46.

¹⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/82-84.

¹⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/102-103; İbnü'l-Cezerî, *Câmi u esânîd*, 155-158, 164-165, 168-169, 171-177.

¹¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Câmi u esânîd*, 130-133; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/672-73. Vefat tarihi *Gâye'* de 782/1380 yılı, *Câmi'* de 783/1381 yılı olarak yer almıştır.

¹¹¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/331-332.

¹¹² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/170-171.

¹¹³ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/111-112. Hakkında bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/468.

¹¹⁴ Sehâvî, *Dav'*, 1/83-91.

¹¹⁵ Sehâvî, *Dav'*, 1/183; Abdülkâdir el-Ayderus, *en-Nûru's-sâfir an ahhârî'l-karnî'l-âşir*, thk. Ahmed Hâlû vd. (Beyrut: Dâru Sâdir, 2001), 168-169.

¹¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/67, 169, 453, 817; 2/207, 381, 425, 450; İbnü'l-Cezerî, *Câmi u esânîd*, 232. İbnü's-Sellâr'ın tahsil hayatına bakıldığında daha çok kırâat-i seb'a tahsili dikkat çekmektedir. Bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *Câmi u esânîd*, 131-133; Muhammed Mutî' el-Hâfız, *Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerîm bi Dımaşk*, 41-45.

¹¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/135, 466, 817; 2/207, 425, 450; İbnü'l-Cezerî, *Câmi u esânîd*, 232. İbnü'l-Lebbân'ın aşere okutmakla meşhur oluşuna dair bk. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriin ve müşşidü't-tâlibîn*, thk. Ali b. Muhammed el-İmrân, ts., 162; Muhammed Mutî' el-Hâfız, *Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerîm bi Dımaşk*, 41.

¹¹⁸ Her bir kıraat için ayrı bir hatmin yapıldığı tedris metodudur. Bilgi için bk. Abdülhamit Birşik, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/431.

¹¹⁹ Bir okuyuşta birkaç kıraatin bir araya getirilmesiyle gerçekleştirilen tedris metodudur. Bilgi için bk. Birşik, "Kıraat", 25/431.

okutmayı uygun bulmayınca ise İbnü'l-Lebbân'dan cem' yöntemiyle kırâat-i aşereyi tahsil etmiştir.¹²⁰

Ümmü Sâlih Türbesi'nin kırâat tedrisi sahasındaki konumunu, beldenin en yetkin hocalığını ifade eden *el-meşihatü'l-meşyahatü'l-kübrâ* tabirinin¹²¹ buranın hocalık kadrosunu ifade etmek üzere kullanılması¹²² da göstermektedir. Kaynaklara yansıyan türbenin kırâat hocalığı için devrin önde gelen âlimleri Ebû Şâme ve Ebü'l-Feth'in imtihan edilmeleri,¹²³ İbn Bashân'ın kendisi talip olmadığı halde vakıf şartı gereği kadroya uygun görülmesi¹²⁴ gibi durumlar, Memlûkler döneminde ilgili kadronun konumunu gösteren örneklerdir.

2.2. Âdiliyye Türbesi

Medreseye bitişik olarak inşa edilmiş bir diğer meşhur Dimaşk türbesi Âdiliyye'dir. Türbenin bulunduğu külliye'nin yapımına Nûreddin Zengî tarafından 568/1172 yılında başladığı ancak 619/1222 yılında tamamlanıp açıldığı nakledilmektedir. Memlûkler döneminde işlevini devam ettiren medrese iki kısma ayrılmıştır. Bunların ilk kısmında fıkıh, diğer kısmında ise kırâat ve nahiv dersi yapılmıştır. Kırâat ve nahiv tedrisinin yapıldığı bu kısım medrese dışında türbe bölümünde bulunmaktadır. Devrinin ünlü kırâat âlimi Ebû Şâme (öl. 665/1267)¹²⁵ buranın hem imamlığını hem de kırâat hocalığını yapmış ve ailesiyle birlikte burada yaşamıştır. Burada, kırâat ve nahiv alanlarının her ikisinde ihtisas sahibi olma şartı taşıyan baş hocalığı ifade eden meşyahatü'l-kübrâ vazifesini, kendisinden sonra ünlü dil âlimi İbn Mâlik (öl. 672/1274) devam ettirmiştir.¹²⁶ Aralarında İbnü'l-Cezerî'nin de bulunduğu dönemin kırâat sahasında meşhur çok sayıda isminin türbenin kırâat hocası olarak vazife yaptığı bilinmektedir. Bu vazifeden bahsedilirken kullanılan ifade ise meşihatü'l-kübrâ'dır.¹²⁷ Âdiliyye'nin meşihatü's-suğrâ vazifesini üstlendiği zikredilen kişilerden hareketle¹²⁸ eş zamanlı olarak başka kırâat derslerinin de yapıldığı tahmin edilebilir. Bu derslerin medrese kısmında yapılması mümkün olduğu gibi, türbe kısmında başka bir halkanın bulunması da mümkündür. Türbe kısmındaki ana kırâat dersinin hocalığının ise baş hocalık vazifesi olduğu söylenebilir. Nuaymî eserinde türbeyi tanıttığı kısımda burada görev yapan hocalara dair bilgiler aktarmıştır.¹²⁹ Mutî ise çalışmasında Nuaymî'nin bahsettiği isimleri düzenleyip eklemeler yaparak oldukça düzenli bir hoca listesi sunmuştur.¹³⁰ Tarih-tabakât türü eserlerde de burada görev yapmış hocaların biyografileri dağınık şekilde yer almaktadır.

¹²⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/672-73.

¹²¹ Beldenin veya kurumun en üst seviyedeki hocalığını ifade eden tabire dair çeşitli örnekler için bk. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/42, 171, 209, 672; 2/73; Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dûru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dimaşk*, 199.

¹²² Örnekleri için bk. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/52, 245-246, 672-673.

¹²³ Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1331-1332.

¹²⁴ Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1486.

¹²⁵ Bilgi için bk. Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1334-36; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/510-511; Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, 2/77-78; Tayyar Altıkulaç, "Ebû Şâme el-Makdisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/233-235.

¹²⁶ Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dûru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dimaşk*, 198-199.

¹²⁷ Örnekleri için bk. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/42, 209; 2/24, 73, 241; İbnü'l-Cezerî, *Câmi'u esânîd*, 132.

¹²⁸ Buna örnek olabilecek bir isim Hâdirî'dir (öl. 700/1300). Ünlü kırâat âlimi Fezârî ile beraber Âdiliyye Kübrâ'nın meşihatü's-suğrâ vazifesini yerine getirdiği nakledilmiştir. Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1423-24; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/350.

¹²⁹ Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/207-208.

¹³⁰ Liste için bk. Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dûru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dimaşk*, 200-207.

Bu âlimler arasında Şam bölgesi kıraat şeyhülkurrâsi olarak anılan Leverkî/Lurkî¹³¹ (öl. 661/1263), Sehâvî'nin talebelerinden Dımaşk hatibi olarak anılan Ahmed b. İbrahim el-Fezârî (öl. 705/1306),¹³² Ebû Şâme, Zevâvî ve Fezârî gibi meşhur hocalardan okumuş Mizzî olarak tanınan Zeynüddin Ebû Bekir el-Harîrî (öl. 726/1326),¹³³ Emevî Camii imamlığı da yapmış olan Şemsüddin Ebû Abdullah ez-Zencîlî (öl. 747/1346),¹³⁴ Dımaşk ve Kahire'nin meşhur kıraat âlimlerinden istifadesiyle dikkat çeken Ebû'l-Fidâ İsmail b. İbrahim el-Kürdî el-Hekkârî (öl. 743/1342),¹³⁵ Kahire'de dönemin meşhur ismi Takiy es-Sâig'den (öl. 725/1325) okuyarak uzun bir ömür sürmesiyle bu âlimden âlî isnada sahip olan İbnü's-Sellâr, İbnü'l-Cezerî'nin vazifelerini devralan oğulları Fethüddin Muhammed ve Ebû Bekir Ahmed,¹³⁶ İbnü'l-Cezerî'nin oğlu Fethüddin'den Ümmü Sâlih Türbesi hocalığıyla beraber buradaki vazifesini de devralan hocası Sadaka b. Selâme ed-Darîr¹³⁷ zikredilebilir. Döneme dair eserlerde Âdiliyye Türbesi özelinde okutulan kıraatler ve eserlere dair bir bilgiye ulaşılammıştır. Bununla beraber türbede görev yapan âlimlerin tedris ve tahsiline dair zikredilen bilgilerden hareketle ilgili dönemde Dımaşk'ta yaygın şekilde okutulan kıraat eserleri içeriğinde kırâat-i seb'a, aşere ve daha fazla kıraatin tedris edildiği söylenebilir.

İbnü'l-Cezerî'nin, ünlü nahiv âlimi İbn Mâlik et-Tâî'nin biyografisinde yer verdiği aktarımlar Âdiliyye Türbesi'nin kıraat sahasındaki konumunu göstermesi açısından zikre değerlidir. Buna göre İbn Mâlik Arapça ve kıraat sahasının ikisinde birden ihtisas sahibi olmanın şart koşulduğu Âdiliyye Kübrâ Medresesi'nin şeyhi olarak görev yapmıştır. İbn Mâlik'in kıraat sahasında istifade ettiği hocası ise ünlü kıraat âlimi Alemüddin Sehâvî'dir. Bu meşhur nahiv âlimi Âdiliyye Türbesi'nde ders okutmak üzere beklerken talebesi olmadığı vakitlerde pencereden yola doğru içeride Arapça ve kıraat dersleri yapıldığını haber vererek insanları davet etmiştir.¹³⁸

2.3. Eşrefiyye Türbesi

Dımaşk'ın kıraat dersleri yapılan bir diğer meşhur türbesi, Eşrefiyye Dârülhadisi'nde bulunan türbedir. Eşrefiyye, külliye şeklinde inşa edilmiş bir yapıdır. Buradaki kıraat dersleri hem türbe hem de dârülhadis kısmında yapılmaktadır. Bu kısımda, sadece türbede yapılan derslere temas edilecektir. Nuaymî, burada görev yapan hocalar hakkında önemli bilgiler aktarmıştır.¹³⁹ Fakat bu bilgiler diğer kaynaklarda yer alanlarla beraber değerlendirildiğinde çeşitli anlama güçlükleriyle karşılaşılmaktadır. Bu durum, külliye şeklinde inşa edilmiş kurum adlarının sadece Eşrefiyye olarak zikredilip alt kurumun zikredilmemiş olmasından kaynaklanabilmektedir. Bunun yanında Nuaymî'nin sadece kendisinin bildiği hocalara yer vermesi ve kronoloji gözetmemesinin anlama güçlüğüne sebep olduğu söylenebilir. Muhammed Mutî'in *Dâris*'te yer alanlara ek olarak tarih-tabakât türü çeşitli eserlerden derleyerek ortaya koyduğu uzunca liste de

¹³¹ Her iki zaptın eserlerde var olduğuna dair bir açıklama için bk. İbnü'l-Cezerî, *Câmi'u esânîd*, 108-109, 9 nolu dipnot. Hakkında bilgi için bk. Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/207; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/24-25; Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, 2/250.

¹³² Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1435-37; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/42; Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/88-89.

¹³³ Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1492-93; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/247.

¹³⁴ Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1504-1505; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/73.

¹³⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/209.

¹³⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/170-171.

¹³⁷ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/111-112.

¹³⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/241-242.

¹³⁹ Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/228-229.

bu tespiti desteklemektedir. Buna göre Ebû Şâme, İbrahim b. Fellâh el-İskenderî, İbrahim b. Gâli el-Bedevî (öl. 708/1308), Tûnusî, İbn Bashân, İbnü's-Sellâr, Zeyn Hattâb olarak tanınan çok yönlü âlim Hattâb b. Ömer b. Mûhenî ez-Zeynî (öl. 878/1474) ve Ramlî gibi devrinin önde gelen kıraat âlimleri bu türbede hocalık yapmışlardır.¹⁴⁰ Eserlerde hocaların tahsil ve tedris hayatlarına dair bilgiler yer almış olmakla beraber, türbede okutulan eserler ve usule dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Devre dair biyografilerde yer alan bilgilerden hareketle burada meşhur eserler kapsamında kırâat-i seb'a ve aşere usulleri takip edilerek kıraatlerin okutulduğu tahmin edilebilir. Dikkat çeken bir husus, burada ders veren hocalardan bazılarının aynı zamanda dârülhadis kısmının kıraat hocalığını yapmış olmalarıdır. Bunlara İbrahim b. Fellâh el-İskenderî ve Ramlî örnek verilebilir.¹⁴¹

Aynı anda farklı müesseselerde hocalık, sadece aynı kurumun farklı kısımları için söz konusu değildir. Nitekim yukarıda hakkında bilgi verilen üç türbe bir arada değerlendirildiğinde, hocalarının bir kısmının ortak olduğu görülecektir. Bu duruma örnek verilecek olursa, Ümmü Sâlih Türbesi'nde hocalık yapmış olan Tûnusî, İbn Bashân, İbnü'n-Nakîb (öl.764/1363), İbn Balaban (öl. 764/1363)¹⁴² ve Ramlî aynı zamanda Eşrefiyye Türbesi'nin hocalarıdır.¹⁴³ Eşrefiyye'nin dârülhadis ve türbe kısmı hocası olan İbrahim b. Fellâh ise bunlarla beraber Emevî Camii Kubbetü'n-Nesr'de kıraat dersleri vermiştir.¹⁴⁴ Yine başta ünlü kıraat âlimi İbnü'l-Cezerî olmakla beraber oğlu Ebü'l-Feth, Sadaka ed-Darîr, Osman b. Muhammed es-Salif de (öl. 841/1438) Âdiliyye Türbesi kıraat şeyhliği yanında Sâlihiyye Türbesi'nin kıraat hocalığını yapmışlardır.¹⁴⁵ İbnü'l-Cezerî'nin bu iki türbe yanında Eşrefiyye Dârülhadisi'nin de kıraat hocalığını yerine getirdiğine daha önce değinilmişti. Ünlü kıraat âlimi Ebû Şâme'nin Eşrefiyye Türbesi ile beraber Âdiliyye Türbesi'nin hocalığını üstlendiği bilinmektedir.¹⁴⁶ İbnü's-Sellâr ise mezkûr üç türbede de kıraat şeyhi olarak görev yapmıştır.¹⁴⁷

Bu noktada devrin âlimlerinin bir özelliği olarak, birden fazla vazifeyi aynı anda yerine getirmelerinden bahsedilebilir. Tarih-tabakât türü eserler incelendiğinde dönemin âlimlerinin aynı anda farklı kurumlarda görev yaptığına dair çok sayıda örnekle karşılaşmak mümkündür.¹⁴⁸ Mezkûr örneklerden hareketle aynı durumun kıraat sahası için de geçerli olduğu söylenebilir. Buradan çıkabilecek bir diğer sonuç ise bu kurumların her birinin devrin en meşhur kıraat hocalarının görev yaptığı en üst kademedeki kıraat öğretim kurumları olduğudur. Nitekim tarih-tabakât türü eserler incelendiğinde mezkûr türbelerin şeyhliğini yapmış âlimlerin Dımaşk'ın en önde gelen kıraat âlimleri oldukları ve farklı merkezlerden kendilerinden ders okumak üzere rihleler yapıldığı görülecektir.

¹⁴⁰ Mutî'in zikrettiği liste için bk. Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dûru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*, 11-18.

¹⁴¹ Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dûru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*, 14, 18, 209, 210.

¹⁴² Nuaymî'nin, İbn Balaban ve İbnü'n-Nakîb hakkında verdiği bilgilerdeki ortak özellikler iki âlimin aynı kişiler olabileceği izlenimini vermektedir. Bilgi için bk. Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/244-245. Benzer bir değerlendirme için bk. Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dûru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*, 36, 1 nolu dipnot.

¹⁴³ Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dûru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*, 11-18, 31-52.

¹⁴⁴ Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 3/1432-1433.

¹⁴⁵ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/245-246; 2/208; Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dûru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*, 46-51; 206-207.

¹⁴⁶ Muhammed Mutî el-Hâfız, *Dûru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*, 11, 198-199.

¹⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *Câmi u esânid*, 132.

¹⁴⁸ Örnekleri için bk. İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, 14/180, 181, 200, 213, 248 vd; Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/130, 132, 143, 148 vd.

Bu durum, Dımaşk özelinde kıraatlerin ihtisas düzeyinde tedrisi söz konusu edildiğinde türbelerin en başta geldiğini göstermektedir.

2.4. Diğer Türbelerdeki Kıraat Faaliyetleri

Tarih-tabakât türü eserlerde detaylarına yer vermeksizin kıraat dersleri ve kıraate dair faaliyetlerin yapıldığından bahsedilen çok sayıda türbe bulunmaktadır. Dımaşk'ın önde gelen tüccarlarından Şemseddin Efrûdûn el-Acemî (öl. 749/1348) tarafından vakfedilen Efrûdîniyye Medresesi'nin türbe kısmının aynı zamanda bir dârülkur'ân olduğu bilinmektedir.¹⁴⁹ Dımaşk'ta Emir Seyfeddin Balaban'ın (öl. 734/1333 sonrası) vakfettiği Balabâniyye Türbesi'nde mukrîlerin istihdam edildiği nakledilmiştir. Mukrînin vazifesinin Kur'ân öğretmek olduğundan hareketle burada kıraat dersleri yapıldığı tahmin edilebilir. Ayrıca türbe yakınında yaptırılan mescidde imam ve müezzin görevlendirildiği bilinmektedir.¹⁵⁰ Sehâvî'nin kıraat sahasında talebeliğini yapmış olan Sadruddin Ebü'l-Fidâ İsmail b. Yusuf'un (öl. 716/1316-1317) görev yaptığı Dımaşk Züveyzâniyye Türbesi de bu kısımda zikredilebilir. İnşası Memlûkler öncesi döneme rastlamakla beraber, mezkûr hocanın vefat tarihinden ilgili devirde kıraat derslerinin devam ettiği anlaşılmaktadır.¹⁵¹ Dımaşk Benu'z-Zekî Türbesi'nde aslen Türkmen olan Ahmed b. Muhammed b. Gâzî'nin (öl. 780/1378) kıraat dersleri okuttuğu bilinmektedir. *Teysîr*'i ünlü kıraat âlimi Vâdiâşî'den (öl. 749/1348) rivayet eden Ahmed b. Muhammed'in birçok talebesi olduğu nakledilmiştir.¹⁵²

Türbelerde kıraat tedrisatı yanında farklı kıraat faaliyetlerini görmek mümkündür. Nitekim bazı türbelerde sürekli Kur'ân okuyacak kurrâ istihdam edildiği bilinmektedir. Örneğin Şam Nâibi Emir Ali'nin türbesi Alâiyye Emîriyye'de sürekli Kur'ân okuyacak dört kârî istihdam edilmiştir.¹⁵³ Bazı türbelerin pencerelerinde sürekli Kur'ân okumakla görevli *pencere kârîliği* şeklinde ifade edilebilecek sabit bir kadronun bulunduğu nakledilmiştir. Mesela, Kâmilîyye Cevvâniyye Türbesi'nin camiye açılan pencerelerinde sürekli Kur'ân okuyacak görevliler bulunmaktadır.¹⁵⁴

Görüldüğü üzere, ihtisas düzeyinde kıraat ilmi tedris edilen türbeler genellikle Dımaşk'ta bulunmaktadır. Kahire türbelerinde ise tedrise dair bir uygulamaya rastlanmamıştır. Kahire türbelerinde kıraat sahasında bahsedilebilecek faaliyetler arasında buralarda istihdam edilen kurrânın sürekli Kur'ân okuması zikredilebilir.¹⁵⁵

Türbeler kısmında dile getirilebilecek bir diğer mahal mezarlıklardır. Nuaymî'nin anlatımlarından hareketle Dımaşk'ın mezarlık kısmı olan Kâsiyûn Dağı eteklerinde medrese, türbe ve camiler bulunduğu söylenebilir.¹⁵⁶ Biyografilere yansıyan Kâsiyûn Dağı'nda ders okutulduğuna dair bilgiler, burada aktif bir eğitim hayatı olduğunu göstermektedir.¹⁵⁷ İbn Battûta benzer bir tabloda Kahire'nin mezarlık kısmı olan Karafe özelinde bahsetmiştir. Ünlü seyyah buradaki mezarlıkların yanına medrese ve

¹⁴⁹ Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/175; Nuaymî, *Dûru'l-Kur'ân fî Dımaşk*, neşreden girişi, 8.

¹⁵⁰ Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/180.

¹⁵¹ Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/192-193.

¹⁵² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/122-123.

¹⁵³ Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/200.

¹⁵⁴ Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/213.

¹⁵⁵ Örnekleri için bk. Makrizî, *el-Hitâtü'l-Makriziyye*, 4/260; Sehâvî, *Dav'*, 6/88.

¹⁵⁶ Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/193-194.

¹⁵⁷ Örneği için bk. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/193.

zâviyelerin yaptırıldığını, davet edilen hafızların buralarda düzenli olarak Kur'ân okuduklarını aktarmıştır.¹⁵⁸

Sonuç

Memlûk döneminde, Kahire ve Dımaşk gibi önemli merkezlerde, ilmî faaliyetlerin yoğunlaştığı birçok kurum inşa edilmiştir. Bu kurumlara göçmen âlimler ve öğrenciler yerleştirilmiş, devletin üst düzey yetkilileri ve âlimler, onların ihtiyaçlarını karşılamak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu ortam, İslâmî ilimler alanında yapılan çalışmaların hız kazanmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Kıraat ilmi, Memlûkler döneminde İslâmî ilimler arasında özel bir ilgi görmüştür. Eyyûbîler'den devralınan veya Memlûkler tarafından inşa edilen cami, medrese, dârülkur'ân, dârülhadis ve hankahlarda, kıraatler üzerine uzmanlık seviyesinde dersler verilmiş, dönemin önde gelen kıraat âlimleri bu dersleri yürütmüştür.

Özellikle Dımaşk'ta, kıraat derslerinin verildiği başlıca kurumlar arasında türbeler öne çıkmaktadır. Ümmü Sâlih, Âdiliyye ve Eşrefiyye gibi türbelerde, dönemin en yetkin kıraat âlimleri öğretim yapmıştır. Ümmü Sâlih Türbesi'nde kıraat hocalığı için belirlenen, dönemin kıraat bilgisini en iyi şekilde temsil eden âlim olma şartı, bu türbenin kıraat alanındaki üstün konumunu vurgulamaktadır. Türbelerde görev yapan âlimlerden ders almak için büyük bir rağbet olduğu, kıraat ilmine meraklı kişilerin bu âlimlerden ders almak için Memlûk topraklarından ve diğer bölgelerden Dımaşk'a seyahatler düzenledikleri görülmektedir. Bu bağlamda Dımaşk türbeleri, dönemin ihtisas düzeyinde kıraat eğitimi veren en önemli kurumları arasında yer almaktadır. Mevcut kaynaklarda türbelerdeki eğitim programları ve okutulan eserler hakkında net bilgiler bulunmamakla birlikte, bu kurumlarda görev yapan hocaların ve onlardan ders alan öğrencilerin biyografilerinden, kırâat-i seb'a, aşere veya daha fazla kıraatin o dönemde yaygın olarak okutulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, türbelerde kıraat eğitiminin yanı sıra, kârî, imam ve müezzin gibi farklı görevliler istihdam edilerek bu sahada farklı faaliyetler gerçekleştirilmiştir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu çalışma Prof. Dr. Süleyman Mollaibrahimoğlu danışmanlığında 07.03.2024 tarihinde sunduğumuz <i>Memlûkler Döneminde Kıraat İlmi Kahire ve Dımaşk Özelinde</i> başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "The Science of Recitation in the Mamluk Period Specific to Cairo and Damascus", supervised by Prof Dr. Süleyman Mollaibrahimoğlu (Ph.D. Dissertation, Recep Tayyip Erdoğan University, Rize/Türkiye, 2024). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

¹⁵⁸ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 1/50.

Kaynakça / References

- Altıkulaç, Tayyar. "Ebû Şâme el-Makdisî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/233-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Anâkra, Muhammed Mahmûd Halef. *el-Medâris fi Mısır fi usri devleti'l-Memâlîk*. el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye, Doktora Tezi, 2005.
- Âşûr, Saîd Abdülfettâh. "Ezher, Eğitim Öğretim ve Sosyal Hayat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/59-63. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlükler*. Ankara: İSAM Yayınları, 2015.
- Ayderus, Abdülkâdir. *en-Nûru's-sâfir un ahbâri'l-karni'l-âşir*. thk. Ahmed Hâlû vd. Beyrut: Dâru Sâdır, 2001.
- Aydın, Abdullah. *Hadis İstihlaları Sözlüğü*. İstanbul: Hadisevi, 2006.
- Berkey, Jonathan. *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*. çev. İsmail Eriş. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.
- Birişik, Abdülhamit. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/426-433. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bozkurt, Nebi. "Dârülhadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/527-529. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bozkurt, Nebi. "Hâfız". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/74-78. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Çetin, Altan. *Türk Tarihinde Memlûk Asırları*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.
- Çubukçu, Asri. "Lâçin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/39-40. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Gökdemir, Ahmet. "Memlükler'de Kur'ân Tilâveti ve Kıraat İlmi". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 17 (Bahar 2021), 567-586.
- Hasan b. Ömer b. Hasan b. Habîb. *Tezkiratü'n-nebih fi eyyâmi'l-Mansûr ve benih*. thk. Muhammed Muhammed Emîn. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1986.
- İbn Battûta Tancî, Ebû Abdullah Muhammed. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- İbn Hacer, el-Askalânî. *ed-Dürerü'l-kâmine fi ayâni'l-mieti's-sâmine*. thk. Abdülvâris Muhammed Ali. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Hacer, el-Askalânî. *ed-Dürerü'l-kâmine fi ayâni'l-mieti's-sâmine ez-Zeyl*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Hacer, el-Askalânî. *İnbâü'l-gumr bi-ebnâi'l-umr*. thk. Hasan Habeşî. 4 Cilt. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmiyye, 2011.
- İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye Büyük İslâm Tarihi*. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.

İbn Şeddâd, Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. Alî b. İbrâhîm. *el-Alâku'l-hatîre fi zikri ümerâi'ş-Şâm ve'l-Cezîre, Tarihu medîneti Dımaşk*. thk. Sâmî ed-Dehân. Dımaşk: el-Mahedü'l-Firansî li'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, 1956.

İbn Tolun, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed. *el-Fülkü'l-meşhûn fi ahvâli Muhammed b. Tolûn*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Câmi u esânîd-i İbni'l-Cezerî*. thk. Ahmed b. Hammûd b. Humeyyid er-Ruveysî. Beyrut-Medine: Müessesetü'd-Duhâ-Dâru'l-Me'sûr, 2015.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2010.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Müncidü'l-mukrîin ve müşşidü't-tâlibîn*. thk. Ali b. Muhammed el-İmrân, ts.

İbnü'l-Himsî, Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Ensârî. *Havâdisü'z-zamân ve vefeyâtü'ş-şüyûh ve'l-akrân*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2000.

Kara, Adnan. "Memlûklü Eğitim Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme". *Turkish Studies* 13/1 (2018), 187-212.

Korkmaz, Hediye Sümeýra. *Mısır'daki İlk Hangâh: Saîdü's-Süedâ (569- 922/1173-1517)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Makdisi, George. *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*. çev. Hasan Tuncay Başoğlu - Ali Hakan Çavuşoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.

Makrizî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. *el-Mevâiz ve'l-itibâr bi-(fi) zikri'l-hutat ve'l-âsar*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998.

Midilli, Muhammet Enes. *Erken Memlûk Döneminde Bir İlmî Müessese: İbn Tolun Camii (1296-1382)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Midilli, Muhammet Enes. "Ulemânın Memlûk Coğrafyasına Yönelmesi ve Memlûkler Döneminde Kahire İlim Kurumları". *İslam Tetkikleri Dergisi* 10/1 (2020), 389-412.

Muhammed Emîn, Muhammed. *el-Evkâf ve'l-hayâtü'l-ictimâiyye fi Mısır*. Kahire: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye bi'l-Kâhire, 1980.

Muhammed Muţî el-Hâfız. *Dûru'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Dımaşk*. Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2010.

Nuaymî, Ebü'l-Mefâhir Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Ömer. *Dûru'l-Kur'ân fi Dımaşk*. thk. Salâhüddin el-Müneccid. Dımaşk, 1946.

Nuaymî, Ebü'l-Mefâhir Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Ömer. *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed. *ed-Dav'ü'l-lâmi*: 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Senhûrî, Ebü'l-Feth Zeynüddin Ca'fer b. İbrahim. *Kitâbü'l-Câmi'i'l-müfid fi smâ'ati't-tecvîd*. thk. Molla Muhammed el-İdrîsî et-Tâhirî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2010.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman. *Buğyetü'l-vuât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 2 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1979.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman. *Hüsnü'l-muhâdara fi târihi Mısr ve'l-Kâhire*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 2 Cilt. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967.

Taşpınar, Kadir. *15. Asırda Yazılmış Türkçe Bir Tecvid Eseri Risâle-i Münciye*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2022.

Uzun, Mustafa İsmet. "Ezher, Mimari". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/53-58. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Yerinde, Adem. "Zevâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/305-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Yiğit, İsmail. *Memlûkler*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Marifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-asâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995.